

Tahran Konferansı (28 Kasım – 1 Aralık 1943)

1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin temel amacı ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu süreci en güvenli şekilde atlattı. Ancak sahip olduğu konum dolayısıyla altı yıl süren savaş sürecinde bu pek de kolay olmamıştır. Türkiye, savaş öncesi dönemde de kendisini olası bir savaşa sürükleyecek düzenlemelerden kaçınmış ve sadece karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren şu sözleşmeleri imzalamıştır: 1928'de Afganistan ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, 1928'de İtalya ile Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması, 1929'da Sovyet Rusya ile Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması, 1932'de İran ile Dostluk Antlaşması, 1934 Balkan Antantı, 1937 Sadabat Paketi, Fransa ile Akdeniz'de bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü içeren antlaşmalar (12 Mayıs 1939 İngiltere ve 23 Haziran 1939). Türkiye böylece, Avrupa'da ortaya çıkan gruplaşmalara dâhil olmadan sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır.

Türkiye her ne kadar saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren anlaşmalar imzalamış ve savaş dışı kalarak toprak bütünlüğünü korumaya çalışmışsa da savaş sırasında hem müttefik devletler hem de Almanya tarafından savaşa girmesine yönelik baskılara maruz kalmıştır. Savaşın ilk yıllarında Almanya'nın, 1942 sonlarından itibaren ise Müttefiklerin baskısı artmaya başlamıştır. Almanların 1942 yılında Stalingrad savaşını kaybetmelerinden sonra Müttefikler Almanya'yı teslim olmaya zorlamak için Türkiye'nin stratejik konumundan faydalanabilecekleri planlar yapmaya başlamışlardır. Stalingrad çatışmaları devam ederken kuzey Afrika'daki Alman harekâtı da durdurulmuştur. Almanya'nın bu iki cephede durdurulması üzerine batı veya güney Avrupa'da yeni cephe açarak Almanya'yı daha fazla zorlama planı ortaya çıkmıştır. Böylece Sovyet Rusya üzerindeki Alman baskısı hafifleyecek ve Rusların taarruza geçip Balkanlara inmesi mümkün olacaktır. Müttefik devletlerin hazırlamış oldukları bu planda stratejik konumu nedeniyle Türkiye önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu nedenle Kasım ayı içerisinde İngiliz Başbakanı Churchill, İngiliz kurmay başkanlarına Türkiye'nin 1943 baharında Müttefiklerin yanında savaşa girmesi için devamlı bir çaba gösterilmesi yolunda gerekli talimatları vermiştir.

1943 yılında Müttefik devletler savaşın gidişatını ve yeni strateji planlarını görüşmek üzere birçok defa bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıların ana konusunu Türkiye'nin savaşa girmesi ve savaşa giriş tarihi oluşturmuştur. 14 Ocak 1943'te Amerikan Başkanı Roosevelt ve Churchill Casablanca Konferansı'nda bir araya gelmiş ve konferansın sonucunda Türkiye'nin savaşa girmesi için girişimlerde bulunma görevi Churchill'e verilmiştir. 30 Ocak-1 Şubat 1943'te Adana Görüşmelerinde İnönü ve Churchill bir araya gelmiş ve Türkiye'nin savaş dışı durumu ve Türk silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Burada, Türkiye'nin bir yıllık savaş ihtiyacını karşılayacak malzemenin tedariki ile saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için İngiliz uçak filosu ve Türk komutası altına girecek bir miktar uçaksavar ve tanksavar birliklerinin Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Quebec Konferansı'nda (14-24 Ağustos 1943) Türk havaalanlarının derhal müttefiklerin kullanımına açılmasına karar verilmiştir. 19 Ekim 1943'te Müttefik dışişleri bakanları Eden, Hull ve Molotov Moskova'da bir araya gelmiş ve Türkiye'nin savaşa katılması Moskova Konferansı'nın ana konusunu oluşturmuştur. Kasım 1943'te Kahire'de Eden ve Menemencioğlu'nun görüşmelerinde de ana konu Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi olmuştur. Ancak Türkiye'nin 1943 yılı içinde yapılan tüm bu görüşmelere rağmen savaşa girme konusunda çekinceli tavrı ve ABD ile İngiltere'nin de hangi koşullarda Türkiye'nin savaşa dâhil edileceği konusunda uzlaşamamaları üzerine Stalin, Roosevelt ve Churchill

Tahran Konferansı'nda (28 Kasım-1 Aralık 1943) bir araya gelmişlerdir.

Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa zorlanmasını isterken Amerikalılar bunu başka cephelerden kuvvet kaydırılmaması şartıyla kabul etmekte, İngilizler ise bir yandan her iki tarafa da kabul ettirebilecekleri bir orta yolla, kuvvet kaydırmanın gerekli olmadığını söylemekte, diğer yandan da Türkiye'yi sınırlı bir yardımın yeterli olacağına ve Almanya'nın da zaten Türkiye'ye saldırmayacağına inandırmaya çalışmaktaydılar. Bütün bunlara karşılık İngiliz değerlendirmelerine katılmayan Türkiye ise askerî açıdan kendi kendine yetebilecek kapasiteye ulaşmadığı ve siyasi garantiler elde edemediği için direnmektedir. Karışık ve fikir ayrılıklarının olduğu bir ortamda, sorunları çözmek üzere Tahran Konferansı görüşmeleri başlamıştır. Türkiye, dört gün boyunca süren toplantıların tümünde gündeme gelmiş ve Türkiye'yi savaşa ikna etme şartları tartışılmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi için Boğazlar üzerinden Sovyetler Birliği'ne ulaşım olanağı doğuracak ve böylece Akdeniz'den Boğazlar yoluyla Karadeniz'e ulaşabilmek için Almanya'nın denetiminde bulunan Türk kıyılarına yakın birkaç adanın alınması yeterli olacaktır. Karadeniz bağlantısının sağlanması ile hem Sovyetler rahatlayacak hem de buraya giden yol kısılacığından Müttefik gemilerinin bir kısmı serbest kalacaktır. Ayrıca Türkiye'de kurulacak hava üslerinden Almanların denetimindeki bazı hassas bölgelere, özellikle Romanya'daki petrol yataklarına hava saldırıları düzenlenebilecektir. Bu da Bulgaristan ve Romanya'nın savaştan çekilme ihtimalini doğuracaktır.

Konferans sırasında yapılan tüm görüşmelerde üç devlet, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için çeşitli önerilerde bulunmuşlar hatta konferansın ikinci gününde Churchill, bu toplantıdan sonra Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için gerekirse üç büyük devletin çağrısına uymamanın, Boğazların statüsü ile ilgili önemli siyasi sonuçlar doğuracağına Türkiye'ye hatırlatabileceğini ifade etmiştir. Türkiye ise kendini güvende hissetmeden savaşa girmeyeceğini net olarak ifade etmiş ve bu durum ABD ve İngiltere tarafından da açıkça anlaşılmıştır ki konferansın son gününde yapılan tartışmalarda Türkiye'nin savaşa girmesini istemenin, daha çok Türkiye'nin İngiltere ve ABD'den nasıl bir yardım alabileceğiyle bağlantılı olduğu kabul edilmiştir. Ancak taraflar, İngiltere'nin şayet Türkiye savaşa girerse kendisini koruması için kullanabileceği 17 hava filosu taahhüdü dışında, Türkiye'ye kesin olarak ne kadar yardım yapabileceklerini açıkça ifade etmemişlerdir. Görüşmelerin sonunda, 1 Aralık 1943 tarihinde konferansın nihai kararları bir bildiri haline getirilerek ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği liderleri tarafından imzalanmış ve bu tebliğ Washington, Moskova ve Londra'da aynı gün yayınlanmıştır. Tebliğ, Türk basınında da yer bulmuştur. Bu tebliğin metni şu şekildedir:

"Birleşik Amerika'nın Cumhurreisi Büyük Britanya'nın Başvekili ve Sovyet Rusya'nın Başvekili olan bizler son 4 gün içinde müttefikimiz İran'ın başşehrinde bir araya geldik. Müşterek siyasetimizi tarif ve teyid ettik. Milletlerimizin harbde ve harbi takip edecek olan sulhda iş birliği yapmalarına şahid olmak azminde olduğumuzu ifade ettik. Harbe aid meselelerde erkâniharbiyelerimiz Alman kuvvetlerini imha etmeği istihdaf eden (amaç edinen) planları hep birlikte tesbit etmek için toplanmışlardır. Yapılacak taarruzların genişliği meselesine gelince bu taarruzlar doğudan batıdan ve cenubdan yapılacaktır. Varmış olduğumuz umumi anlaşma bize zaferi zaman altına alacaktır. Sulha gelince aramızdaki anlaşmanın bize devamlı bir sulh temin edeceğine kat'i surette kani ve dünyanın bütün memleketlerinde halk kütlelerinin itimad esasına dayanan kabul ve muvafakatini temin ve birçok nesilleri harb faciasından ve onun tevlid edeceği dehşetten tahlis edecek bir sulhu tesis hususundaki yüksek mes'uliyetimizi müdrük (anlamış) bulunuyoruz. Diplomasi müşavirlerimizle birlikte istikbale aid meseleleri gözden geçirdik istibdadı esareti zulmü ve cehaleti imha etmek işinde kalben ve ruhan bizimle iş birliği yapacak olan büyük küçük bütün milletlerin mesai arkadaşlığını ve bizim faaliyetimize iştiraklerini temin hususunu araştırdık.

Bu milletlerden her biri yeryüzünün bütün demokrat milletlerinin ailesine katılmağa karar verdikleri zaman bizim tarafımızdan hüsünkabul görecektir. Yeryüzünde hiçbir kuvvet bizim kara deniz ve hava kuvvetlerimizin Alman ordularını onun denizaltılarını ve harb fabrikalarını tahrib etmemize mani olamaz. Biz bütün bunlara fasılasızca merhametsizce ve her zamankinden daha kuvvetli olarak taarruz edeceğiz.

Bu dostçasına görüşmeler sonunda dünyanın bütün milletlerinin istibdaddan azade olarak kendi hususi temayülleri ve hususi güvenleri dahilinde yaşayacakları günün hulül edeceğini (geleceğini) itimadla görüyoruz. Biz buraya ümidle azimle geldik. Fiilen ve kalben dost ve maksadlarımızda birleşmiş olarak ayrılıyorz.”

Tebliğden de anlaşıldığı üzere Müttefik Devletlerin amacı Almanya’yı yenilgiye uğratarak savaşı bir an önce bitirmek ve bu süreçte diğer devletlerinde (Türkiye) desteğini almaktır. Savaşa katılan devletlerin savaş sonrasında yapılacak uluslararası işbirliği sürecinde de yer alabilecekleri ifade edilerek Türkiye’ye savaşa girmesi durumunda savaş sonrası ittifakta yer alabileceği mesajı verilmiştir.

Ayrıca Tahran Konferansı’nın askeri sonuçları hakkında da ortak bir açıklama yapılmış ve Türkiye savaşa girmesi konusuna da yer verilmiştir.

Tahran Konferansı’nın askeri sonuçları hakkında yapılan ortak açıklama şu şekildedir:

“1. Yugoslavya’daki partizanların mümkün olan en büyük ölçüde erzak ve teçhizatla ve ayrıca komando operasyonlarıyla desteklenmesi gerektiği konusunda anlaşılar.

2. Askerî açıdan, Türkiye’nin yılsonundan önce müttefiklerin yanında savaşa girmesinin çok arzu edilir olduğu konusunda anlaşılar.

3. Mareşal Stalin’in, Türkiye kendisini Almanya ile savaş halinde bulursa ve bunun sonucunda Bulgaristan Türkiye’ye savaş ilan ederse veya ona saldırırsa, Sovyet’in hemen Bulgaristan ile savaşa gireceği açıklandı. Konferans ayrıca, bu gerçeğin Türkiye’yi savaşa sokmak için yapılacak müzakerelerde açıkça ifade edilebileceğini de belirtti.

4. OVERLORD Operasyonunun Güney Fransa’ya yönelik bir operasyonla bağlantılı olarak Mayıs 1944’te başlatılacağını kaydetti. İkinci operasyon, çıkarma aracının izin verdiği ölçüde büyük bir güçle gerçekleştirilecektir. Konferans ayrıca, Mareşal Stalin’in, Sovyet kuvvetlerinin, Alman kuvvetlerinin Doğu Cephesinden Batı Cephesine geçişini engellemek amacıyla aşağı yukarı aynı zamanda bir saldırı başlatacağı şeklindeki açıklamasını da dikkate aldı.

5. Üç gücün askeri kurmaylarının bundan böyle Avrupa’da yaklaşan operasyonlarla ilgili olarak birbirleriyle yakın temas halinde olması konusunda anlaşılar. Özellikle, ilgili personel arasında gizemli hale getirmek ve uyumlu hale getirmek için bir örtbas planı üzerinde anlaşmaya varıldı.

Franklin D. Roosevelt

Joseph V. Stalin

Winston S. Churchill”

Tahran Konferansı’nın sonucunda Türkiye’yi savaşa girmesi konusunda ikna edemeyen Churchill, İnönü ile Kahire’de görüşmek üzere yola çıkmıştır.

Sezen KARABULUT

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 22112-95583-1/01.12.1943.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 7 Aralık 1943, Sayı 9028, Sayfa 1.

Cumhuriyet, 7 Aralık 1943, Sayı 6937, Sayfa. 1.

Ulus, 7 Aralık 1943, Sayfa. 1.

Kitaplar

Akşin, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.

Deringi, Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III 1939-1945 Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Weisband, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000.

Makaleler

Erkin, Feridun Cemal, Türkiye'nin Savaşa Katılması İçin Kahire'de Yapılan Müzakereler, **Bellekten**, C 43, Sayı 170, Nisan 1979.

Gürün, Kamuran, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları, **Bellekten**, C 52, Sayı 204, Kasım 1988.

Kurat, Yuluğ Tekin, Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri, **Bellekten**, C 47, Sayı 185, 1983.

Sarıçoban, Gülay, İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde (1939-1945) Türk Dış Politikası, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24 (4).

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tahran-konferansi-28-kasim-1-aralik-1943/?pdf=7151> adresinden eriřilmiřtir